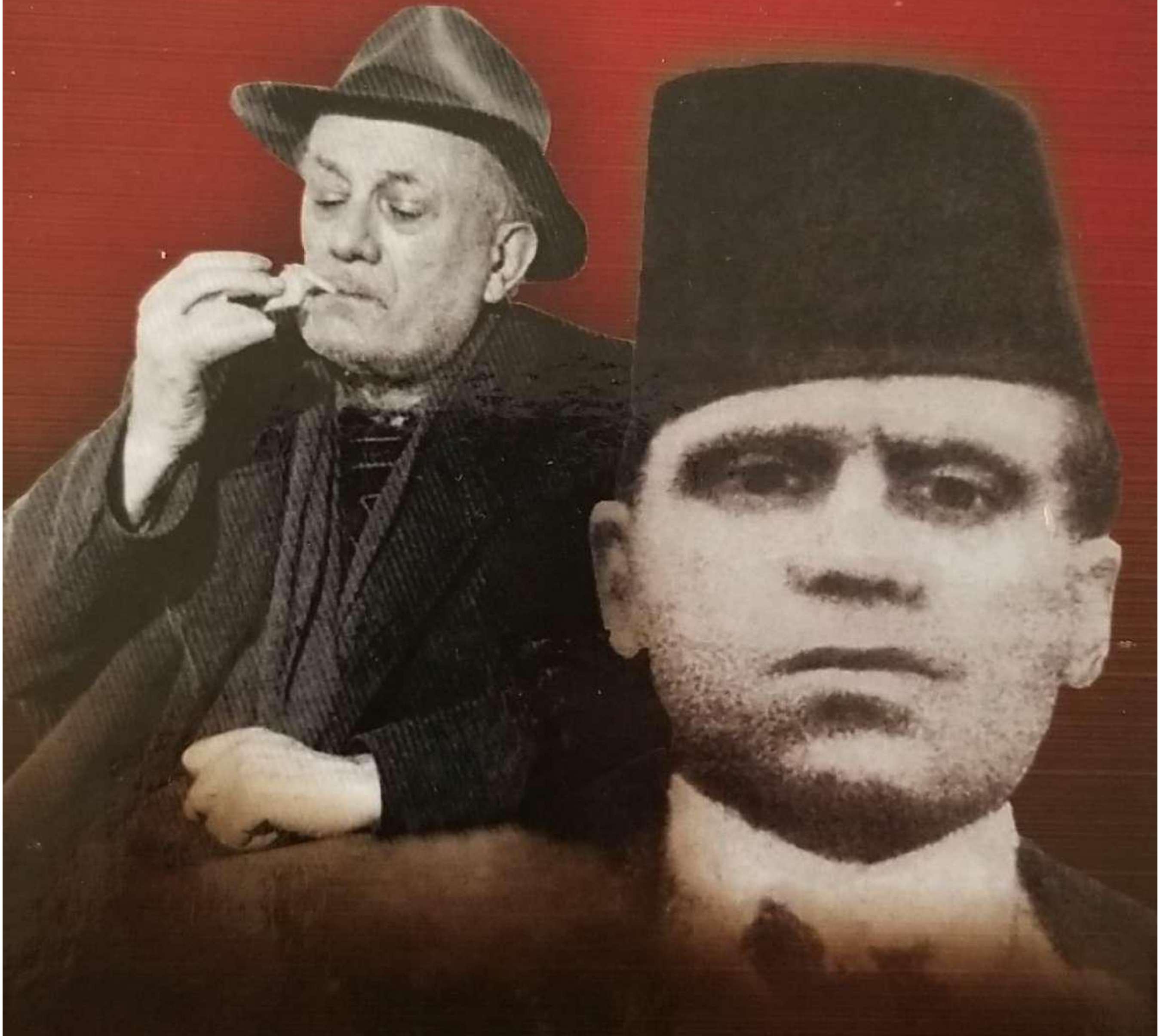

Tin Ujević

MUSA ĆAZIM ĆATIĆ

Izdavač / Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj
cko@tesanj.net

Urednik / Amir Brka

Pogovor / Enver Kazaz

ISBN: 978-9958-088-48-3

Tin Ujević

MUSA ĆAZIM ĆATIĆ

Tešanj, 2023.

UPRKOS GUSTIM NASLAGAMA SMRTI

(Riječ urednika)

Sedam sarajevskih godina (1930-1937.) predstavljaju najplodniji period u životu Tina Ujevića[1], a među radovima što ih je tada objavio nalazi se i esej o Musi Ćazimu Ćatiću. U svojim ishodištima, taj je tekst memoarski zapis o susretima sa Ćatićem koji je 1909-1910. godine boravio u Zagrebu kao student prava.[2] Ali, polazeći od prisjećanja na Ćatića, Ujević ispisuje opservacije o brojnim onovremenim književnim i književničkim pitanjima - od duhovno-poetičkih do političkih i egzistencijalno-statusnih - pa se ovaj esej razvija ka slici epohe u previranju, a unutar nje se postepeno uspostavlja Ujevićevo viđenje osebujne pojave

1 Dragomir Gajević: "Tin Ujević i bosanskohercegovačka književnost", u: *Bosanske teme*, Svjetlost, Sarajevo, 1989, 277. str.

2 Hamdija Kreševljaković: "Musa Ćazim Ćatić, životopis", *Novi behar*, VIII, 1935, 1. juni, br. 20-23, 346-347. str.

Muse Ćazima Ćatića, pjesnika iz kojeg je "izlazio osjećaj Tuge, kao naličje osjećaja goleme životne radosti".

Ujević na početku kazuje da je taj rad napisao jer ga je *toplo i dugo* molio urednik sarajevskog časopisa *Novi behar* u kojem je esej i objavljen.[3] On nije imenovao urednika, no riječ je o Tešnjaku Abdurahmanu Mešiću (rođen 1902, umro u Sarajevu 1943.)[4], što je podatak koji u ovom kontekstu nije bez značaja. Potom je ovaj esej uvršten u 7. knjigu Ujevićevih *Sabranih djela*[5] i u 2. knjigu Ćatićevih *Sabranih djela.*[6] Objavljujući ga sada kao samostalnu publikaciju, obilježavamo 145. godišnjicu Ćatićeva rođenja, s uvjerenjem da se na taj način iznova afirmira

---

3 Tin Ujević: "Musa Ćazim Ćatić", *Novi behar*, X, 1936, 1. august, br. 1-3, str, 8-13; 1. septembar, br. 4-5, 46-50. str.

4 Amir Brka: "Abdurahman Mešić, urednik Novog behara", *Behar*, Zagreb, IX, 2000, 29-30. str; *Svjetlosti kasabe*, Udruženje književnika Zeničko-dobojskog kantona, Zenica, 2002, 57-68. str.

5 Tin Ujević: *Sabrana djela*, svezak sedmi, Znanje, Zagreb, 1965, 203-224. str.

6 Musa Ćazim Ćatić: *Sabrana djela*, II, uredio dr. Abdurahman Nametak, Narodni univerzitet, Tešanj, 1968, 244-266. str.

smislenost Ujevićevih riječi iz ovoga teksta: "Zato će i ljudi koji su jednom već mrtvi, što znači iščezli iz kolanja i opterećeni gustim naslagama smrti, još jednom živjeti ukoliko ih uskrisi trajnost njihovih djela ili makar samo simpatična evokacija nekoga ko ih pamti. Tako će se i ime Ćatića spominjati u nizu pregalaca."

Ćatić je odavno među klasicima bosanskohercegovačke poezije, izbori njegove lirike objavljeni su u nizu knjiga, nepregledan je i broj raznorodnih tekstova o njemu, a sustavnije proučavanje Ćatićeva djela započelo je zagrebačkom dizertacijom Abdurahmana Nametka publikovanom 1965. u izdavaštvu tešanjskog Narodnog univerziteta, zatim i pjesnikovih dvotomnih *Sabranih djela* 1968. godine u istoj ustanovi. Pri tom, u sveukupnoj znanstvenoj literaturi o Ćatiću izdvaja se zbornik radova sa skupa održanog u Sarajevu 1979.[7], a vrhuni

7 *Zbornik radova o Musi Ćazimu Ćatiću*, Institut za jezik i književnost, Sarajevo, 1980. - Zbornik donosi priloge Muhsina Rizvića, Enesa Durakovića, Irfana Horozovića, Tode Čolaka, Midhata Begića, Zvonka Kovača, Uglješe Kisića, Rašida Durića, Darka Tanaskovića, Vojislava Maksimovića, Minke Memije, Lamije Hadžiosmanović, Mustafe Ćemana i Medhije Mušović.

studija Envera Kazaza *Musa Ćazim Ćatić – književno naslijeđe i duh moderne* koju smo objavili 1997. godine.

U naznačenoj kronologiji esej Tina Ujevića nesumnjivo je od iznimnoga, pa možda i od presudnog značaja, jer onaj o kojemu je pisao po mnogima najveći južnoslavenski pjesnik naprosto je morao *doživjeti* da ga *uskrisi trajnost njegova djela*. Stoga ovaj čin nije samo još jedan tešanjski *hommage* Musi Ćazimu Ćatiću već predstavlja i izraz naše želje da se i ovom prigodom apostrofira Ujevićeva veličina koja je, dvije decenije nakon Musine smrti, nepogrešivo nagovijestila da *će se i ime Ćatića spominjati u nizu pregalaca*. Na koncu, sasvim je konzekventno i to što je ovo izdanje Ujevićeva eseja o Ćatiću popraćeno Kazazovim osvrtom.

A. B.

Tin Ujević:

MUSA ĆAZIM ĆATIĆ

Lanjske godine urednik me toplo molio da nešto napišem o Musi, kao svojem ličnom poznaniku. Toplo i dugo. Ja sam se skanjivao. Teško mi je bilo. Premda naš život nije bio bogat događajima, sve su to bili odjeci jedne minule epohe. Nije to po godinama davno, ali se nama čini, u srcu. I onda, kada napišemo nekrolog, nama se čini da smo obračunali. Ne može to tako. To je malo sumarno, brutalno. Volio sam da drugi pišu. Da se ispišu, da kažu prvi svoju misao, jer ne znam sve i volim da se učim. Ja sam volio da čekam dok čujem mjerodavniji glas s druge strane. Nisam htio da izgleda da veličam alkohol, dok je Muhamed prokleo mijehove i čuture u Arabiji, niti da kudim porok na mjestu gdje je kod Shakespearea bilo redovno domaće stanje. I da pravo kažem, izradio sam neke skice, ali mi se činilo: biće ili predugo

ili prekratko, ili predobro ili preloše, ali tačno, vjerno, ono pravo neće biti. Izgovarao sam se: volim da čekam, htio bih da to izradim kao dio veće cjeline, jer pojedinca ne volim da reljefno izdvajam; ili drugim izgovorom: ne pišem članke, eseje, prikaze, intelektualnu prozu koja je van pjesničke književnosti, što bi moglo učiniti da i jedan psihološki portre izgleda stvarna novela. Ova dva izgovora nisu u suštini ista, ali odaju jednu te istu nelagodnost. Nisam htio da se prenaglim, ne zato što bi u ovom predmetu bilo išta pogibeljno ili vrlo škakljivo po sebi, nego zato što je izvan njega ostajalo još toliko spornih tačaka, gdje bih teško mogao da se saglasim s ovim što je napisala većina pisaca prije mene. Osim toga, u tom trenutku bio sam prilično nervozan.

Pa ipak, kroz ovu godinu dana ja sam se predomislio. Jer stvari dozrijevaju. Doduše, ja nisam nikada zatvorio vrata. Ali, sada je vrijeme prolazilo i lako je mogao da nastupi ne prekret, jer taj nije na pragu, nego zaborav, koji je vrlo prirodan iza povorki maski i jata slika. I neko vrijeme tempo života je bio tako konvul-

zivan, a kaos tako velik, da su odista gusti slojevi zaborava pokrili umne obzore naraštaja koji je nekada bio mlad i onoga koji je za njim slijedio. Već 1935. malo ih je bilo koji su se sjećali i tjelesnog izgleda Musina. A dosta je sjetiti se kako je to u ovoj sredini, koliko se zapušta knjigovodstvo, trgovačke knjige pisaca, zapisnici, zapamćenja. Život društva nikad ne vidimo u cjelinskom predmetu, a pojedinci su u njemu kao ribe u moru. I veći. No sada o Musi imamo nekoliko članaka: u *Novom vijeku* 1920. (ove nisam čitao) i u *Novom beharu* 1935. Elem, sada mogu...

Bilo je to 1909. i 1910, u Zagrebu. Ja sam nedavno bio došao iz Splita u Dalmaciji, pročitao sam rijetkim poznanicima, koje je morio škalj za srokove, neke svoje stihove. Svi smo bili gotovo potpuno novi za život, obuzeti nekom vrsti sljepoće početnika, u umjetnosti i u jeziku zanimali su nas u prvi čas gotovo samo formalni problemi; a mnogi su živjeli još u uspomeni na svoje provincijske gimnazije koje su bile obavijene nekom čarobnom atmosferom. Bilo je od varave trajnosti stoljeća kada se go-

ili neke bliske sredine, a imali su možda nečega zajedničkog, kao da su djelo jedne škole. U svima je bilo dosta magle, i nisam ništa volio kao magle i jesen, magle: pitanje kako će se razviti naš idući život, a ja sam smatrao da smo svi mi bolesnici, što smo i bili, premda svi nismo bili na smrt bolesni niti sve bolesti imaju jednaku oštrinu. I to je mogla biti druga "čarobna atmosfera": čarobna utoliko ukoliko se raspršala koju godinu kasnije, a da ona i traje, ljudi su drugi, svaki je našao zamjenika, a vi je ne možete prepoznati u drugom naraštaju. Među ovim ljudima, od kojih nijedan nije bio toliko jedar, Ćatić je imao svoje mjesto, krug i upliv, a meni je mogao da se čini i jedan od najzdravijih, najkrepčih i najnarodnijih tipova, što me u njemu onako metafizički malo i plašilo.

To su bile godine kada je Janko Polić Kamov lutao po sredozemnim lukama, kao da je studij luka i pristaništa njegovo glavno zanimanje, svraćajući rijetko u Zagreb, jer su Rijeka, Trst, Mleci, Napulj, Genova, Marseille i Barcelona – i zašto zaboravljamo obale Tunisa i Alžira, ka-

mo su hitali Gide i Wilde – odista tada bila središta i žile kucavice bujnog južnog života i prometa. One godine kad je Janko umro, ja sam čuvao, premda ga nisam poznavao, kroz dva semestra njegovu dramu *Oh, žene, žene!...* za koju ne znam da je do danas štampana, pošto sam nadležnom vratio rukopis. Matoš se bio prije koju godinu vratio iz Beograda, te je imao ambiciju da oko sebe skuplja mlađe ljude. U ovoj vezi spomenuću da nije mogao da se dovoljno nahvali Sarajeva, kamo je došao povodom bolesti S. S. Kranjčevića; bosanski begovi bili su otada njegov idol, pjevao je u razgovoru hvalospjeve Ademagi Mešiću i nekim drugim Bosancima kao pravim mecenama iz vijeka Augusta ili Louisa XIV (ili ljudima s dvora bagdadskih kalifa, dodaćemo u parentezi). A i za Kostu Hörmanna kao urednika *Nade* smatrao je da je bio jedan od njegovih najvećih dobrotvora. U Zagreb je došao s Rijeke Josip Baričević, pisac *Novela i portreta*; a u društvu oko Matoša vidjelo se Galovića, koji je poginuo 1914, Zvonka Miljkovića, Karla Häuslera, koji je tada pisao feljtone *U distanci modroga Kleka*, a

sada je advokat i pretendent na Inkino blago, Wiznera, Krešu Kovačića, koji je tada uredio par brojeva *Mlade Hrvatske*, a poslije bio predsjednik JNU i urednik *Pariskih novina*, Nikolu Polića, brata Jankova i sada pjesnika *Jučerašnjega grada* i još drugih (kao Branko Petrović, Krešimir Benić, Dušan Kokotović), među kojima je bio Musa Ćazim Ćatić. U Zagrebu je bilo bugarskih studenata, bilo ih je koji su učili u Makedoniji ili Solunu, bilo je muslimana iz Bosne; tu je bio Juraj Šutej i Fadil Kurtagić. Matoš je imao i grupu neprijatelja, od kojih su ga jedni kao takvi dočekali, a druge je stvorio on sam – ili se iz petnih žila trudio da ih stvori. Jer to su bila feljtonska neprijateljstva, papirnata razbojstva, a Matoševa dosljednost nije bila od prirode monolitna. Matoš je bio u čestim okršajima sa svojim ličnim neprijateljima, a isto tako i s nepovoljnim kritičarima, naročito iz tabora napredne stranke; premda je on često tvrdio da "prima napredni kulturni program", što je, približno, bilo usvojeno i od mladohrvata, bio je često napadan i rešetan od Parmačevića, Sporčića, M. Marjanovića, Wenzelidesa,

Radoševića, Majera itd. U zagrebačkoj kafani viđao se pok. prof. Ante Hikec; ali nije mi svrha da istaknem ko se sve viđao nego samo ono što je blisko našem predmetu; predstojalo je vrijeme kada je imao da nastane "Kružok grabancijaša" ili tzv. "grabancija". (pok. Obradović, Krunoslav Žanko, Martin Ikić, Stjepan Vukadin itd.). U izvjesnim krugovima lansirala se ideja o izgradnji džamije u Zagrebu, i Matoš je povlađivao u duhu svoje feljtonistike ispunjene orijentalnom vizijom Arthura Rimbauda i istambulskim putešetvijima Pierre Lotija, misleći valjda da su svi Francuzi turkofili kao u vrijeme kad je Galland pretekao istočne priče i historije. I oko ovoga kruga koncentrično, i izvan njega ekscentrično, jedan pojam o Istoku hranjen književnom romantikom, koja nije živjela samo od historijske borbe nego i od lokalnog kolorita, širio se u priličnoj mjeri; Bosna je bila artikal koji se tražio, a izvjesni Bosanci reprezentativni artikal jedne nove i još nenačete sredine; Aneksija je bila upravo izvršena, Kranjčević pokopan. U to vrijeme, studiralo se u prvom redu Križevačke statue, svako

je morao znati tako ezoteričke pojmove kakvi su "bilikum" i "vunbacitelji"; izvjesni kelneri, od kojih se jedan zvao Franz, a drugi Ferdinand, bili su neobično popularni među studentima i mladim književnicima; jednoga su svaki dan častili bijelom kafom i pecivom, što je za nj bilo jelo i ogrijev; "kreda" je bila najvažnija novčana ustanova u kafanskom životu, no drugi su se obilno služili i stražnjim vratima, ili ostavljanjem u zalog (drugova, kaputa, štapova, satova); bilo je to doba kada je omladinac morao da računa s mnogo strpljivosti kelnera i svoje gazdarice, što je spadalo gotovo u intimne odnose, jer se bez kredita nije živjelo, a mnogi su smatrali da nije veliki grijeh ili sramota ako ih se prevari ili obmane, kao da oni nisu bića koja imaju svoje potrebe i kojima se sindžiri novca teško urezuju u meso. To je stvaralo i neki osebujni moral, koji ja ne bih htio braniti u ime bijede, što je stvarno bilo, ali kojoj jači nisu podlijegali voleći da drijemaju u parku, na kolodvoru, da se bace na snijeg ili u rijeku. "Kaj ćemo!" Neko je slijegao ramenima, a i Tovarničanin A. G. M. umio je da razveže

kajkavski kao najslađa i najmilija duša, kao pravi "Zagrepčanin iz Zagreba", što mu ni jedan purgar nije vjerovao. Matoš se strašno ljutio ako je neko i pomislio da su Flaubert i Maupassant Parizlije, i ponašao se kao da je strahovito proučio geografiju Normandije i raznih Bretanja. Sve je to naokolo računalo na međusobnu i uzajamnu obazrivost i opraštanje, a opravdavalo se stvarnom bijedom nekog od ovih mladića i nemogućnošću da se čovjek koji radi za knjigu ili ispite malo konkretnije i racionalnije pobrine za svoj život i izdržavanje, da se uhljebi ili dobije najprostija sredstva za subzistenciju. I pomoći je dakako bilo, naročito od Menze Akademice i H. A. potpornog društva itd., ali sa svim tim nije se moglo izaći na kraj. Nezbrinuti, ili slabije situirani, Bosanci su mogli računati u više prilika na pomoć svojih zemljaka, od kojih su neki važili kao veliki filantropi.

Nije bilo tako davno što je umro Vlatko Vidrić, njegov rumeni kao kongestionirani portret novovjekog Bakusa, što je zavodio Skerliće, Dučiće, Matoše i možda sve alkoholičare kojih

se linija od Jakšića i Harambašića na ovamo nije prekidala, a ne znam je li zavodio curice i šiparice, mogao se vidjeti kroz otvoren prozor Bregovite ulice, gdje se nalazio DHK, podno neke uspinjače što je vodila na Štrosmajerovo šetalište. Tada su postojale Jazbina, Tkalčić, Somek i Mandalica. Ako Musa nije imao osobitih vodiča i cicerona po Zagrebu, A. G. Matoš mu je odlično mogao poslužiti kao uvoditelj u dionizijski život, što kod ovih književnika još bijaše dio stvaranja, a mene je grozno odbunilo. Tako se zaboravljao pauperizam i odloženi ispiti. Alkohol i poezija! To je bio život tih dana, kojih je ljepotu mogao čovjek procijeniti samo šetajući po Cmroku ili Tuškancu ili idući do svježine Maksimira, te prema kakvom selu u zelenoj okolici. Ne znam je li ga Matoš kao mene strpao jednoga jutra u šest sati pred Jelačićevim spomenikom u kakav prvi fijaker da ga odvede pod lišće "k dobroj Mamici"; u svakom slučaju, iste godine sudbonosno nas vraćaju istim mjestima u pratnji istih lica, kao da na zemlji ima jedan svijet, a nikako dva, tri svijeta, ili još više njih. Istinski

značaj ovih aluzija pogađa i možda se neko nađe da ovo obradi podrobnije; ja bih mogao iste prizore obrtati na više raznih strana. Rumeni Vladimir Vidrić dao je malo, ali odmjereno po ljekarskoj dozi; batalio je politiku; i ako lozinka "umjetnost" treba biti mjerodavna za jedno takvo djelo, Vidrić je svakako u svojem genreu daleko nadmašio i Matoša koji ga je kritikovao, no koji nikako nije uskladio svoja učenja sa svojim djelima – i druge još, kojih je nedostatak prohtjeva njega ostavljao ravnodušnim, jer je bio mladi nakićeni bog koji svoj unutrašnji bijes iz mitoloških pravremena kakve Trakije ne donosi na Pazar da ga podvrgne tržnim cjenovnicima. Nema toga općega mjerila koje ne može staviti odmaka među pojedince, i one opće ideje nas u generičnim rubrikama spajaju pod rešetom lične vrijednosti i same nas sve više rastavljaju. Vidrić je dao malo, ali to malo, da smo se držali jednog uskog, uskogrudnoga i sasvim formalnoga kriterija, ja mislim zbilja strogo, to je malo bilo definitivno; ali dakako, ljudskom klasju, ljudskom talasju, htjelo se života, a život ne može u jednu formulu, u mini-

jaturu, u kutiju za cigare, u bočicu kolonjske vode. I umjetnost za nas dolje za koje je slava i priznanje bilo daleko, mogla je biti rukovijet savršenih soneta, rijetkih epiteta i senzacija (poslije kojih će ljudski rod sklopiti oči); a život, život je bio sve, i ovo mutno i ljigavo, rijeka jedna puna mutljavine, i naša unutrašnja razmirica i nebuloza protkana ponekom prolaznom zvijezdom.

Eto, tu se pojavio Musa Ćazim Ćatić. A ono što me od našega prvog susreta frapira, to je naša velika razlika. Jer ispravni računi prave dobre prijatelje; a uprkos toga što je sredina jedna predstava ili jedna vještačka slika, pojedinac je svaki u svojim djelićima različit, vuče k sebi. Ta razlika nije u vjeri, koja je različita, i u kojoj je on vrstan, ali nenametljiv teolog; ni u klasi, koja je ista, ona je u temperamentu; ona je u momentu naših svijesti. Musa je čovjek prirode i života; za nj postoje elementarni životni znaci i načela: apstraktna prava, apsolutna istina, dogmatička i zdrava ljepota; za nj postoje elementarni prohtjevi: biti sit i nešto malo, ili čak i dosta, raditi, a malo piti i provoditi

se, pa ma i s ciganima, makar ne išli u operu (a lako se vidi kako na ovaj način prohtjevi za otmenost u odijevanju i gospodsku gozbu padaju u pozadinu). Ja u tome trenutku našeg poznanstva nisam elementaran; više se osjećam slab, da bih pomalo došao svijesti da sam zamršen, recimo: budem li razvijao jednu, moraću satrti jednu drugu tendenciju i žrtvovati je; ne mogu čitav iz dubine na površinu. U tome momentu ne vjerujem u prirodu, koja me više tišti i okiva, ni u život, neizvjesno božanstvo, za koje ne znam šta je. I prema ljubavi sam skeptik; zadaci vrste u osjećanju izgledaju mi nekako prevarni, trubaduri, sada na Ilici, kojom već voze automobili, smiješni; a za mojim stolom neki drug čitav dan prepričava svoje pesimističke poglede o ženi crpljene iz Schopenhauera, Weiningera, Nietzcshea, začinjavajući ih psihopatskim materijalom iz Kraft Ebbinga, Iwana Blocha, Havellock Ellisa i dr Forela (Sigmund Freud još se tada nije pročuo). Polja ljubavi opustošila je i poharala metafizička analiza i onda ljekarska anatomija; badava, čini mi se, nikada se neću moći vratiti

u rajeve djetinjstva, u lijepu bašču i mladost djetinjstva, a bolesno reagujem na ljubičastu boju. Moderna nauka učiniće da trajno raskrstim s bosanskom sevdalinkom i svakom sličnom bezazlenom ljubavnom psihologijom. Ja sam više mučen, najedan i izgrizen problematikom kulture koja nam, na dogled jednoga prevaziđenoga svemira s njegovim hjeratičkim transcendentalnostima, reda nizove negacija, a onda bono osjećam prepletenost ekonomskih motiva sa svim idealnim nastojanjima Evrope koja se muči. Musa voli vino; kao Harambašić, Vidrić, Matoš - opet vino koje slavi Polić, "unuk Kraljevića Marka i sin Ante Starčevića". A ja ne mogu vina. Zanimljivi su mi, draškaju me apsent i hašiš koje ne poznam; 1910. popio sam na Uskrs u kući Gustla Matoša po litra vina od kojeg me boli glava i moram da odležim tri četvrta sata.

Jasno je dakle da se nisam mogao osjetiti potpuno intimnim sa Ćatićem. Prama mojem tadašnjem intimnom osjećaju, koji se mijenjao, bio je i suviše zdrav, i suviše elementaran, i suviše snažan, pa ako hoćete prirodan, i suviše

narodan ili narodski. Bio je jedan rezervoar gorštačkog zdravlja koje ja, gorštak rođen pod Motokitom, nisam tada u punoj mjeri cijenio. A ja sam dolazio već u jednu periodu kritičkog opreza kada sam, ne kidajući prijateljstvo s ljudima, već tražio sve moguće granice među duhovima. Neko vrijeme svaki mi je čovjek bio tuđinac kao duh, pa sam mislio da čovjek najviše treba gajiti sama sebe (što je okršteno mojim "individualizmom") zanimajući se za druge duhove naročito kao za varijetete i eksperimente, kao za pobočne radove oko svojega glavnog eksperimenta, koji nema nikada da se uči od jednoga nego od svih skupa, od svih jedinica uvažavajući njihove razlike. Ćatić je bio za sve jedan vrlo zanimljiv izgled Bosne, Bosne koju nije trebalo gledati jednostrano; bio je čovjek koji je mogao nešto svoga dati, zanimljivo naročito pod uglom Zagreba.

Mnogi vole da gledaju čovjeka kakav je bio u osamnaestoj godini. Ja ne volim da me tako gledaju (kao što, jao i naopako, često biva, ali svjedoči o nepoznavanju čovjeka i o nuždi mijene koja djeluje kao zakon); rado priznajem

da sam se mijenjao, da za me postoji nešto što bih nazvao: grijesi i zablude mladosti. Ne odobravam ja ni kod velikana ovo početničko, vježbeničko ambiciozno i pomalo traljavo u njihovim srednjoškolskim zadaćnicama ili maturantskim krparijama; svačega se treba odreći i odbaciti ga, pa još i mnogoga. I ovo djetinjstvo što je smiješno... Zato mi se uvijek milo vratiti u prošlost. Ali, ako jedan put načinimo tu konstataciju (da se mijenjamo), što onda smeta? – Smeta me ipak psihološka konstatacija što ne volim da se suviše zadržavam u starim stvarima, u paučini, što bi izgledalo da me prošlost i suviše privlači, da smo ispunili svoje zadatke, da je u meni i oko mene dobro. Ne volim repeticiju motiva. Nema iluzija samo o budućnosti; ako dozvolim tekuće podjele vremena, i prošlost, pa i sadašnjost mogu sadržavati iste iluzije; čovjek se može obmanjivati isto i prošlošću kao i budućnošću, premda vulgarnije mišljenje dopušta da su pred nama pitanja, a za nama samo realiteti. No i prošlost može biti veliki znak pitanja, a budućnost naučno nepredvidljiva, jer su nauč-

na predviđanja uslovljena, a nijedna nauka zasada ne predviđa preplet svih mogućih uslova, i imamo tek da je izradimo – mnogo kasnije nego nauku o bridgeu.

Zato će i ljudi koji su jednom već mrtvi, što znači iščezli iz kolanja i opterećeni gustim naslagama smrti, još jednom živjeti ukoliko ih uskrisi trajnost njihovih djela ili makar samo simpatična evokacija nekoga ko ih pamti. Tako će se i ime Ćatića spominjati u nizu pregalaca.

Istaknuo sam našu razliku u temperamentu, ali ne zato da markiram neko odstojanje, nego da poslužim višoj pravdi koja stoji povrh naših kontingnecija. Musa je prilično saobraćao s omladinom na univerzitetu, koji je za svoje posjetioce bio osobito dobro pohađan poštanski ured; bio je vrlo poznat u krugu oko Matoša (mislim da ga je tako tačnije zvati nego "Matošev krug" ili kasnije "Gričevci"); ja mislim da je jedan čovjek od kojeg je bio nerazdvojan bio Rude Štagljar Majevčanin, doduše ne musliman, ali mladić iz ovih krajeva i koji se tako zvao po Majevici planini. Ambicije Štag-

ljarove nisu bile toliko književne; od gimnazijskih klupa organizovao je mladohrvatski pokret, pišući članke, cirkulare, sazivajući kongrese. Bio je, kako je glasila posvećena fraza u to vrijeme, "vrlo agilan"; zdrav i krepak, davao je sebi oko javnih pitanja ukoliko se tiču omladine više truda nego bi ga uzeo neki političar, a raspolagao je plahovitom bujnošću i temperamentnom retorikom. Štagljar je bio afirmativan, a Ćazim se mogao samo na nj osloniti. Ćazim nije zatajivao svoje misli; ali, imao je svoje simpatije, nije mnogo politizirao. Više ga je zanimao, da tako kažem, privatni izgled stvari: društvo, raspoloženje, blagostanje, lokal, ulica i park. Bilo nas je tada koji smo svakoj "ideji" pridavali tek minimalno jezgro stvarnosti, najvažniju sitnu srazmjeru, toliko da nije nešto drugo, i u tome smo smislu povlađivali nekim susprezanjima od javnoga, tj. političkoga života. A i među mladohrvatima već su se opažale barem četiri razne struje, što je dovodilo do borbe oko uredničkog odbora *Mlade Hrvatske*, a moglo je dovesti i do pojedinačnih istupa, odnosno obrazovanja novih grupa i frak-

cija. Svakako mislim da je Musa, družeći se sa Štagljarom, odobravao i dijelio u to vrijeme najveći dio Štagljarovih političkih i socijalnih ideja, premda ih nije iskazivao tako plamenim temperamentom i retoričkom bujnošću, niti je nerazdružno vezao misao, akciju i izvršenje. U svojem srcu koje je hrvatski i narodno osjećalo imao je i svoj bosanski pretinac, neki partikularizam dosta vidan u Zagrebu, kao što je bio fes koji je nosio; ali ni u kojem smislu nije bio fanatik, nego čovjek snošljiv i pun razumijevanja za sve, dakle i ono različito od sebe.

I Ćazima se tada brojilo ili moglo donekle ubrajati u Matoševu grupu. Ja mislim da bi o njemu iz tih vremena mogao nešto najmjerodavnije da napiše sam Rude Štagljar, koji ga je najbolje poznavao. Velika većina spisa o tadašnjoj zagrebačkoj književnosti, govoreći o Matošu i o njegovoj okolini, o omladini sa studija, Musu Ćazima Ćatića i ne spominju. To je neopravdano, pa je čak i nerazumljivo; a popraviće se kada historičar izbližega ispita stvari. Ćatića nema u *Mladoj hrvatskoj lirici* (izdanje DHK, 1914), u objavljivanju svojih tek-

stova nije sam uvijek bio potpuno akuratan – sad on ili neki njegovi urednici – a poznato je da se pjesnicima toga vremena nije žurilo sa svojom robom odmah u stisku, na vašar, u promet, i ko je zatečen od smrti mogao je lako da izgubi sve svoje rukopise, efekat koji je mogao da ima i jedan rat, putovanje ili promjena stana. Mnogi su od ondašnjih početnika poživjeli i nastavili da se razvijaju; Ćazim, koji je mlad umro a da mu se za života nije ukazala dolična pažnja, izložio se riziku da bude zaboravljen. I ako nije sasvim zaboravljen, razlog je samo nekoliko ljudi koji ga se još sjećaju i osvježuju uspomenu na nj; a razlog su i ukoričene godine listova koje je uređivao. Ali nije uzrok samo u tome što se kasnije zagrebačka škola sve više vezala uz aktuelni Zagreb što je Ćatić otpao. Drugi je uzrok taj što je Ćatić u ono vrijeme među "matoševcima" s kojima se družio bio potpuno usamljen, izolovan. Jer, matoševci ili nematoševci (kako hoćete) oni su bili u tome času artiste i dekadenti; a Ćatić, ako hoćemo da budemo iskreni, nije bio ni jedno ni drugo, jer je bio kudikamo od njih bliži tipu na-

rodnoga pjesnika i prirodnoga čovjeka, osobito isprva. Filozofija njihova, uzeta približno, kod nekih možda i podsvjesno, bila je simbolistička; filozofija Ćatića bila je filozofija Orijenta, filozofija arapske poezije i kulture koja je došla do procvata, a imala u sebi i nečega realističkog. Ukratko rečeno, mi smo neko vrijeme negirali vrijednosti života, a Ćatić je prihvatao, možda za naš račun malo isuviše bezazleno, sumarno i grubo. Pred očima nam je lebdjela jedna dalekosežna epuracija stvarnosti. Za nas je bila važna nova riječ; neobičan adjektiv, tačna rima, čistoća linije, izabrana rijetkost senzacije. Prezirali smo retorični prizvuk koji je dotle vladao gotovo bez izuzetka lirikom. Nekoliko kratkih, zagonetnih, melodioznih pjesama trebalo je da se napiše kao pogreb čovječanstvu, za njegov epilog. Za Ćatića otvoreni lični osjećaji i izlivi su od važnosti; on je još vjerovao u "strasti" (recimo da su takve: ljubav, polet, nada itd.); mi smo odbacili teme, držali se slikovitih motiva, muzike stiha, mistike egzistencije i vezanih šarada. Dakako da u tom ima prelaza, ali ovdje ističem samo uočljivu razli-

ku, usprkos onoga što je nad podjelama i nepodijeljeno, kao što je neki vasionski osjećaj. Forme za nj nisu trebale biti nove ili rijetke, izabrane; on je dopuštao i običnu formu, koja je drugovima izgledala malo otrcana. U tome trenutku neko nas ne bi zvao revolucionarima nego cizelatorima ili alkimistima, sa svim tim što "revolucijom" biva svaka tvrdoglavost ili osjećajnost koja se izvodi temeljito, do kraja, ili prema nekom kraju. Nama se činilo da će usljed magije zvukova sve dobiti novi smisao; ni riječi nam nisu bile vezane uz konvencionalna značenja, jedan arhaizam je mogao da bude feniks, žar-ptica; i besmislenost, pa i besmislica, bili su natucanje o nečemu što je nad ljudima, nad stvarima, nad mislenim glavama, kao aluzija na bitnost upitnika. Nama je bilo čudno da se može govoriti običnim riječima i one su nam zadnje padale na um; a da su riječi i bile tu, šta vrijedi ako je veza poremećena. Ćatiću se ovo stanje duha moralo činiti pomalo lažno, vještačko, kao da smo ga tražili na silu, premda je i njega privlačilo. Ukratko, nama se činilo da nas umjetnost otkida od prošlosti kao

i od banalnog života, te nas baca u ponor i jaz duševnosti u kojem postoje vrenja; u Ćatiću je bila živa veza s bliskom prošlošću koja mu je bila na dohvatu ruke kao kategorija sadašnjosti, osjećao ju je kao sponu i kao spojku, nagađajući da je i ona valjda dio razvoja, premda nije mogao da joj se savim pokori, jer bi se onda odrekao sebe i poluge traženja, što su toliki drugi beskorisno učinili.

Dobro pamtim da me je jedan Bosanac katolik g. 1909. zaustavio u mesničkoj ulici, skinuo šešir i kategorički izjavio:

– Od svih ovih mladih pjesnika i novatora, u koje možemo ubrojiti i Matoša, Ćatić je jedini pravi pjesnik i pjesnički talenat. Jer on jedini osjeća sa životom i živi, a svi su drugi verbalisti i ljudi zatvoreni u svoje apstrakcije. Svi su drugi izvještačeni, a on je iskren.

Ja reproduciram ovu izjavu koja očituje stanje duha koje je tih godina vladalo kod mnogih srednjih čitalaca, čak i kod naših znanaca s ulice. Ni kasnije se svijet nije mogao osloboditi napasti da na razne modernizme gleda kao na

nešto pogubno za dušu. Publika je u pjesniku tražila privatnoga čovjeka, anegdote. Mislila je da je to sve izučeno, usiljeno, pod uticajem bog zna kakve strane poezije. A nama je izraz ("izraz" u nekom naročitom smislu) bio preči od propovijedane iskrenosti. To su mogle biti latentne težnje, pokreti vidljivi za mikroskop, za svijet skoro ništa, a za nas iznutra golemo i tačno. Gornju je izjavu neko dostavio Matošu, očekujući da će se Matoš izjaviti protiv Ćatića. Ali dogodilo se protivno (rijetki slučaj da Matoš opovrgne svoje pristalice ili hvalitelje):

– No, pa kaj, dečki, šta ćemo! Ja ne sporim da u tome ima jedna velika istina. Mi smo svi ljudi izučeni, ljudi istančanih nerava, s mnogo traženja, nategnutosti. Ćatić je iskren, životan, prirodan. To za nj nisu lutke, to je osjećaj. On je od mnogih nas bliži zemlji, tradiciji, ukusu naših sredina. On je čovjek zemlje i krvi, a mnogi su ovi mladići spiritualna bića. Ćatić je istinitiji, on više odgovara jednom pojmu o narodu i rasi.

Time je Matoš demantovao pomalo i sama sebe, ali, tačnije, prestigao je sama sebe, uzvi-

sio se povrh svojih nastojanja, i onih koja bijahu jednoga dijela njegove okoline. Dok je Ćatić bio elemenat i sirovina, u glavnome, nama je najbliži i najdalji zadatak trenutno bila forma. Taj smo nosili u sebi i nije nam ga dao Matoš; ali ljudi su to rado miješali i nastavljaju da to čine i onda kada su se duhovne prilike iz temelja promijenile, a mnogi novotari sunovratili najprije sebe. Dakako da je i u Matošu bilo kolebanja i nestabilnosti; i par kontradikcija rečeno istom lakoćom ne stvara još uvijek ravnovjesje, pa ako je i drugo kod neprijatelja, glavinjanje, tlapnja ili hiperbola, nije ni to prava staloženost, jer bi tim putem dobar i sretan ukus, lišen inspiracija, lako prešao u mrtvo slovo. Ali dakako ni Ćatić nije bio a priori zatvoren prema svakom traženju; štamparske nemogućnosti i kratkoća života spriječile su ga da se potpuno iskaže, pa ipak imamo i odštampanih svjedočanstava da je on bio tada, u više nego polovičnom opsegu, sa našom neologijom tražeći je kao zlato u pijesku rijeke. (Primjeri: *Zaboravljeni otoci*, s 77 u *Izabranim pjesmama*; *U mojoj bašti*, s 62. Jedno i drugo iz

Živih cvjetova, ali zadnja pjesma nije najkritičnije preštampana, možda je i pjesnik izradio slog u nekoliko verzija, što je dokaz formalnoga traženja. U zadnjoj pjesmi stih dvanaesti, tj. prvi u zadnjoj strofi, gdje je štampano:

Tu među

treba da glasi: Tu u beharu statua neka,

Pa onda: *Mistika, Nostalgija, Ja čekam* (67). Pa onda *Kamelije* preštampane kao *kamelija* (67), *Pejzaž* (63). Pa onda cijeli ciklus *O ženi*, gdje pjeva Zulejhu, Balkis, Mejrem, Hansu, Fatimu, Fikret itd.).

Znamo kako je u davno već vrijeme Mearija stekao besmrtan glas i ime hraneći se ječmenicom. Ćatić je imao nešto od davnih arapskih boema i slobodara, od perzijskih mistika vina. Time govorimo o duhu. Kada bismo govorili o formi, lako bismo mogli navesti kod njega primjere poput ponih što su ih u Evropi slijedili August Paten, Rückert i drugi pozajmitelji i pretakači Istoka. Nego popularnošću, slavom i novcem Ćatić nije bio plaćen, sa svim tim što je imao nekoliko ljudi koji su ga voljeli i cijenili,

dok je Mearija imao časti, popularnosti i slave, ali ne novca bez kojega danas ništa nema.

U stihove Muse Ćazima Ćatića ušao je pored bliskoga Kranjčevića malo i Baudelaire, koji je za neke od nas bio polazna tačka, ali tako da će teško ostati završna. Međutim, za mnoge listove u to vrijeme ime Baudelairea, premda je bio prevođen od nekih mladih, kao da je sam himnopisac Iblisu (u kojem je smislu bio krivo razumljen, jer je to bio izraz revolta na društvo koje uvijek dijeli sinove Kainove i sinove Abelove kao dvije neprijateljske rase), bilo je više nego dovoljan razlog da rukopis čak i najpoznatijega i najpriznatijega pisca baci u koš. Doduše, i u Francuskoj samoj trebalo je još čekati da se mišljenje promijeni. A Baudelaire Ćatića bio je neki naopaki Dante ili Mearija, k tomu pjesnik parfema i opijuma (afijundžija, s 73 I. P.), odbijanja od života, neke vrsti hinduski metafizičar i pomalo kalaš. Živjeli smo doduše često kao fakiri. No parfeme su voljeli u Egiptu davno prije Kleopatre, opijum nam je dao Istok, i najmoderniji Zapad zanosi se kao i najdrevniji Istok. A možda je Ćatić uvidio da moderni na-

učni Zapad ne uči nešto sasvim i bitno različito od od onoga što su učili Arapi, dok su bili ljekari, geometri, putopisci i geografi, kada su alkimiste pretekli bili čak i najnovija učenja o transmutaciji metala; da je to možda bilo unekoliko i ponavljanje istih tema, a da je nešto neosporno zajedničko: ideja usavršivosti. Idejom usavršivosti Arapi povrh vremena zastoja nas spajaju, u jednom pravcu, sa starom Grčkom i učiteljima iz Perzije i Indije; a u drugu ruku s počecima buđenja u srednjem vijeku sve do početka novoga. Jer tako se pojam arapske učenosti otkrivao kao sintetička kultura na razmeđi između nacija, rasa i stoljeća, kao jedna vrsta empiričke i demokratičke filozofije, koja je primjenjiva na progres i praktičke svrhe. Sygerius od Brabanta prihvatio je averoizam u cjelini, za što je možda i žalosno zaglavio, a Dante mu je određivao mjesto u Raju, kako je u to vrijeme mogao da znade dr Izidor Kršnjavi. Unutar ovih granica, koje nam otkrivaju i same antecedencije Evrope, Ćatić je očuvao u sebi jednu doslovnu vjersku ortodoksiju Islama (za koju je mnogo učinio kao prevodilac, u čemu je odista

neobično bio marljiv, i možda još najviše imao sistema, čak je za taj rad koji mu je mogao dati oslonca najviše razumijevanja mogao naći u bosanskoj domaćoj sredini). Nego osim ovoga vjerskoga prevodilačkoga rada ostaje još Ćazim kao vjerski pjesnik, osim toga, ima u njemu pjesnički prevodilac istočnih stvari u širem smislu i najzad prikazivač čisto pjesničkih ili književnih djela, nastojanja i traženja. Jedna od tih prevedenih pjesama slavi uličnoga čistača cipela, "lustradžiju". Među prevedenim pjesmama ima ih i u prozi, i te baš nisu najgore, nego su pune krepčine i izvrsne simpatičke otresitosti ili osorosti s bujnim pokretom slobode. Dakako da od tih pjesnika jedan ima više mašte, drugi više žara, treći više umjetnosti; Ćazim je kao prevodilac više inteligentan eklektik, mjesto da bude vrlo samostalan izbirač, pošto je išao u glavnome za sintetičkim upoznavanjem publike. Turska književnost prošla je kroz razne uticaje Istoka (Arabije, Perzije) i Zapada (Francuske); Ćazim je imao vremena i mogućnosti da nam dade potpuno ogledalo, pravu sliku, ali se trudio koliko je samo mogao da o

njoj dobijemo manje šablonsku predstavu. U toj književnosti on prirodno vidi i nalazi srodnih znakova za vlastita nastojanja svoja, te svoje kako i bliže tako i dalje sredine u izvjesnom trenutku razvoja. Ahmed Hikmjet tako vidi gdje čovjek nastaje iz prve tvorčeve suze, a žena iz anđelova smiješka. Postanak čovjeka, postanak žene - kakav kranjčevićevski motiv; a istom Kranjčevićeva - Suza! Nego Kranjčevićeva *Suza* (u *Pjesničkoj prozi*, 1912, s 52), malo drugačije shvaćena, je "smjesa od soli, fosfata i 99 postotaka vode", što je, čini nam se ovako napamet, u stihu rekao: "smjesa - klornatrija i fosfata".

Neke od Ćatićevih prevedenih pjesama u prozi podsjećaju nas donekle na slične pjesničke proze ili legende koje su se kod nas, možda sasvim nezavisno, napisale. Svakako, i u *Zadnjem Adamu* Kranjčevića viziju o propasti svijeta mogli bismo s više prava tražiti u kakvoj keltskoj ili galskoj legendi s dalekog osijanskoga Sjevera (referencija u Van Tieghemu), a *Prvi grijeh* bi nas mogao dosta lako podsjetiti na mističku dikciju *Čovjekove tragedije* Imre

Madácha, protagoniste madžarske simbolike. Ćatić je sam više spontano naslućivao sličnosti svih vidjelaca i nadahnutih ljudi; možda je mislio da su oni u čovječanstvu zasebna, od drugih odvojena porodica.

Musa Ćazim Ćatić, prevodilac *Borbe polumjeseca i krsta, Teista i ateista, Temelja islamskoga morala, Osmanlijskoga Parnasa, Muslimanske žene* itd. napisao je veliki broj vjerskih pjesama. I da se pravo kaže, te pjesme u općoj književnosti nisu na odmet, jer se mogu mjeriti s mnogim pjesmama starih književnika, a u islamskom svijetu tvore epohu. On pjeva Muhameda i Kuran, ali onaj moral kojim su pjesme prožete nije isključiv nego općeljudski. Više njegovih soneta mogu se usporediti s najboljim takvim tvorevinama Vladimira Nazora ili Alekse Šantića; tradicija stare pjesme u njima je sačuvana, i to čak s vidnom težnjom na bolje. Nemuslimanskom čitaocu, a isto i kritičaru, smetaju mnogobrojni istočni izrazi, no možda baš za bosanski muslimanski živalj, kod kojega su ti izrazi udomaćeni, ova je terminologija puna jedrine i slasti. On raspolaže sa svim re-

sursima tradicionalnoga stiha koji je prošao kroz radionu Mažuranića i Franje Markovića, a uz to jednom zbirkom istočnih evokacija i slika, pa i oblika kao što je gazela, koji su dokaz još moćnog uticaja sve do vrata Zapada. Pravo priznanje književne historije još mu nije načinjeno. Ti su stihovi neki put više dramatični (slučaj u dikciji soneta Iva Vojnovića) nego lirski. Po svojoj zamisli i obradi oni većinom spadaju u krug romantike, krug koji je svakako prvi u Evropi u gotovo svim zemljama dublje zagazio u svijet Arabije i Istoka, no krug koji je danas stilski i izražajno premašen (artizam, naturalizam, ekspresionizam), dakle nisu u pravom smislu Moderne, čemu se Ćatić istom postepeno primicao. Pa ipak, na više mjesta osjeća se ugled na Kranjčevića, obnovitelja pjesničkoga jezika i govora.

Sirotinjo, hodi k meni, na mom srcu ogrij ruke!

Kako je Kranjčević prvi pjevao radniku, on slično kliče težaku:

Daj pruži meni žuljnu ruku, na nju
da spustim cjelov poštovanja svoga!

I on je kao Kranjčević pjesnik suze, samo on tu suzu traži i kod derviša i Jude. Dok je Kranjčević pjesnik pesimističke filozofije, čedo nove Evrope prirodonaučne težnje i progresa, Ćatić nikada ne odstupa od jedne tradicije Islama – najbliže sufizmu. I kada pjeva mehanu, nije daleko od Hafiza. Afijundžija njegov nije Baudelaire, premda je po predmetu, afijonu, došao u školu De Quinceyja. Njegova erotika veže ga uz grupu madrigalista i viteških menestrela koji su oponašanje Heinea, ovdje oplođena žarom Istoka, paoma i kasida, dotjerali do stepena svijesti jedne nacionalne škole, koja se postepeno i otrcala. Heine i drugi učitelji oponašali su Istok, domaći oponašatelji Heinea živjeli su u okviru gdje su istočnu imaginaciju mogli bolje razumjeti; a što je kod drugih bila učenost i izučenost, kod Ćatića je već bilo sasvim kao na vrelu, razumljivo, kod njega je to bilo živo učenje, jer je on mogao, za razliku od svojih kršćanskih kolega i predšasnika, da spoji slovo i duh. Ipak, koliko god to već bila struja Harambašića, Zmaja Jove, Šantića i drugih, opaža se da je svejedno na rubu Kranjčevićeve versifikacije, u

ovom slučaju za Kranjčevića manje bitne, ali na koju podsjeća krepčinom i jedrinom izraza. 1900-1908. Kranjčević je bio domaći u Sarajevu, njegova smrt 1908. kosnula se Ćazima, koji mu je spjevao pjesmu, a izvjesno od svih pjesnika u zemlji starijega naraštaja on se najviše Kranjčevića u svojem naročitom duhu i osobenom izgledu pridržavao.

Sufi i – slobodna misao! Proletarijat i vjerske ili plemenske tradicije! Musa se borio da lirski savlada ove raznolike inspiracije. Ima u toj poeziji lieda, romanse, soneta, gazela (u kojoj poput Kabira u Indiji, gdje to nije bio običaj, ponavlja na kraju odsjeka svoje ime). Formalna poezija, kakvu su pisali romantičari, ali kakva je bila dijelom istočne inspiracije i istočnoga porijekla. Zato se, uz malo jače istaknutih egzotičnih momenata, sasvim lako uvrstio u sastav i sklop pjesničke tradicije tadašnjih škola.

No nije li došlo vrijeme da se oslobodi skolastike, formalnih vrsta, učiteljskih nomenklatura? Nije li kucnuo čas da se poezija oslobodi kupleta, refrena, da ne bude vinjeta, minijatu-

ra, ilustracija, arabeska – da ne bude samo stimmung ili genre-sličica? Nije li došao čas da se prekine s klišejima, sa šablonom, s retorikom i sa pjesničkim uobičajenim žargonom, kakvom vrstom stereotipne dikcije? I s dekorativnošću? Počela se osjećati težnja za strožim i konciznijim umjetničkim izrazom, stilskim pečatom, više savjesnosti, više štednje u riječima i efektima. To su bile nove težnje, koje su se podizale oko 1908, za kljaštrenje pleonazma i sublimaciju izražajne snage. Ćazim je osjećao gdje zapljuskuje talas novih vremena. I on je razumio da je to što se primiče jedna velika mogućnost.

* * *

U vrijeme kada je Safvet-beg Bašagić bio jedan od rijetkih koji je gajio tri istočna jezika, Musa je dosta prevodio s turskoga. No bilo je ljudi koji su podatke o Istoku parafrazirali iz Meyerova leksikona ili su se zbog lakoće služili nekim tekstom Maxa Haberlandta itd. (Uvaženi Goldziher napisao je tekst izravno za bosanske škole.) Prirodno je bilo da je Musa osim prijevoda htio i sam neku svoju riječ da kaže o

mudrosti i poeziji Istoka. Tako je pisao o pjesniku Nefiji koji se rodio u Hasankali oko 1582, postao čak ministar finansija, ali ga 1632. sultan dao smaknuti zbog njegovih oštrih satira. Od novijih pjesnika pisao je o liričaru Husejn Siretu, uspoređujući ga sa Tevfik Fikretom i Šihabudinom. I Siret je bio stradalnik u životu, dugo vremena prognanik. Nisam mjerodavan da prosudim čitav njegov rad na tome putu, ali bilježim ono malo što mi je poznato. Obradio je naročito misticizam i uticaj Perzijanaca na tursko pjesništvo, a onda osmanlijskoga pjesnika Galib Dede.

Perzijski uticaj na Osmanlije je velik u arhitekturi, muzici, društvenom životu, ali naročito u poeziji, gdje se pozajmljuju slike, obrati, stihovi i strofe. Oponašalo se, a glavni je uticaj osim arapskoga perzijski. U 16. v. mnogi turski pjesnici pjevaju na perzijskom čitave divane. Mistika je glavno nadahnuće koje dolazi od Perzijanaca, ekstaza i nestanak u Bogu. Mistiku među Turcima najviše šire derviši; pjesnici izlaze iz reda derviša i stoje pod uplivom misticizma. (Dželaludin Rumi.) No ovaj je

misticizam, i sam više perzijski u biti, neko vrijeme sklon panteizmu, estetici, sanjarijama mašte; dok naprotiv u 17. vijeku mistiku smatraju dobrim dijelom kao golu erotiku bez koprene, kao opijanje vinom i riječima, svakovrsni alkohol. Carigrad je opet Bizant, novi Bizant s drugom vladom; ali šejh Galib, pisac *ljepote i ljubavi*, vraća se Perziji i tradiciji Dželaludina Rumije. U drugoj polovici 19. v. jedna zapadnjačka škola pobija perzijsku mistiku kao neprijatelja energije i inicijative, kao rasadnika rezignacije i epikurejstva. I Musa, okrećući se u tom osvrtu nekom pozitivizmu, misli da je mistika postala opasna za zdravlje i društveno blagostanje, te traži "realne i korisne motive i elemente".

Galib (Carigrad, 1749-1790, umro od tuberkuloze), prvi predstavnik mistike i simbolike u svoje vrijeme, napisao je skoro sva svoja djela već do svoje 26. godine. I Galib je osuđivao stariju dikciju:

Ja u hazni poezije nove slike stvorih,
ah, tu haznu ja otvorih, ja je i zatvorih.

On je slijedio Firdusiju, Nizamiju, Husreva, Rumiju, Saiba i Ševketa. Perzijski je jezik elegantan, otmjen i pun kićenih izraza, a Perzijanci sami rado obrađuju vedre elemente mističke filozofije. I Musa ovdje nalazi riječi, koje nisu uzete od Mallarméa ili Góngore y Argote: "gizdave melodije, rumena čarolija..." Galib nije od onih što iz Perzije vuku povodom ništavnosti života zaključak i poduku o potrebi uživanja nego se okreće duševnom traženju. "Nek ne bude pjesma potpunoma jasna", kaže Galib više od sto godina prije Verlaineove poetike. On dolazi i do neke vrsti izražajnoga baroka putem metafora i simbola, biva manirisan i forsira; tako govori o "zabavištu smisla", "maču uzdaha", "ustima krova". Pa ako na kraju tražimo Ćazimovu sintezu o turskom Parnasu, naći ćemo je možda baš u ovim riječima, koje nisu prosti ekscerpt ili prikaz nego pokušaj pogleda, pokušaj da sabere i rezimira svoje preglede koji obuhvataju više stoljeća lirskog života:

"Ne znam zašto; ali meni je između svih predstavnika turskoga Parnasa iz prvoga perioda, pa sve do Tevfik Fikreta najsimpatičniji

svojom pojavom i svojim manirima šejh Galib. Fuzulija, taj rastresen ljubavnik, taj tužni slavuj najčišće lirike osmanlijske, bez sumnje je bio priprosti derviš s poderanim džubetom i neuredno omotanim turbanom oko glave. Nefija mi pak po svojim pjesničkim tvorevinama izgleda kao kakav u licu opaljen janjičarski aga s krupnim glasom i debelim pogledom, koji se tek povratio iz dugogodišnje vojne, a na čijem mrsnom licu ima više izražaja mrsne ćudi i naprasitosti negoli miline i blagosti. Za Nedima se opet svakako zna da je bio gurav i bekrija par excellence. Galibovu pak pojavu ja sebi ovako zamišljam: to je umiljat i otmjen mevlevijski šejh, crne pune brade, tankih obrva, zelenih očiju koje gore vatrom neobuzdane ljubavi, krupnih trepavica, bijela lica, malko natrag zabačene odmjerene glave s tankim zelenim turbanom. Čini mi se kao da ga sada vidim kako kroz avliju mevlevijske tekije u crnom dugom džubetu stupa ritmičkim korakom između poredanih odanih mu derviša, koji ga dubokim naklonom s rukom na srcu pozdravljaju, a on im odzdravlja s nekim os-

mijehom na usnama, kako ga kod svoje drage zamišlja." (*Biser*, I, 127).

Nježnost i tuberkula: najljepši momenti, tu je valjda osjećao nešto svojega, predispoziciju s kojom je došao na svijet.

* * *

On je sjedio za stolom, u birtiji. U džepovima su trunuli rukopisi stihova, jer ih baš džep najviše izglođe. Nismo ga molili da ih izvuče i čita. A on sam nije književno afektirao, niti se ponosio za galeriju svojim stihovima. Volio je da muči. On se pitao je li šta dužan, ima li od koga šta da primi, je li na sveučilište došla novčana pošta. A ako je imao honorara, dobitka, on je sjeo i bez mnogo žaljenja popio. Velika nebriga. Ne znam je li u alkoholu kao Perzijanci tražio mistiku. Ali bila je u njemu mistika velikoga bola. Znam da je Štagljara, njega i mene gazda nekoga maloga lokala u Gundulićevoj ulici jedne noći (a možda i par puta) zaključao i ostavio kao neograničene gospodare mjesta. Sutra se znalo šta se popilo, jer ljudske sile nisu neograničene i nije se trebalo bojati pronevje-

re. A što se te noći dogodilo?... Musa je iza zatvorenih vrata pio i lijepo, ganutljivo zapjevao:

– *Magla pala...*

– *Udaralo Ture uz tambure...*

I drugo. On je umio biti sentimentalan i veoma je osjećao s onim što pjeva. A gornje je pjesme volio. Nisu to bile kretnje naših kafanskih pjevačica; u svakom zvuku bio je dio njegove duše. Ali, sve je to činilo da život osjetim još bolnijim, još tragičnijim. Dokle ćemo ovako?, pitao sam se. Danas bih mogao da ponovim ovo pitanje. Hvatala me mrzovolja. Ali, u njegovim očima to je bilo lijepo. odgovaralo je ostatku jednoga romanesknoga nazora. I osjećao sam da je, kao drugar za stolom, bliži. Svakoga sam gledao kao tuđega. Pored njega, svejedno, morao sam osjetiti žaljenje i ljudski bol. Iz njega je izlazio osjećaj Tuge, kao naličje osjećaja goleme životne radosti. Tu su počeci, možda i čitavo objašnjenje najgore tragedije, u ovoj tuzi koja rastvara i razara. Ćazima sam najprije shvatio kao jednu opreku. No onda je ta prepona savladana, i on je bio samo drug.

Samo čovjek, jer ni književnik, što je nešto određeno, nije htio biti. Ili, ako je bio pjesnik, značilo je da hoće da pjesnički živi. No što je to pjesnički život? Bijeda? Dozvolite da posumnjam. Zavladala je Tuga. Tu sam ga razumio drugačije, bez ograničenja. Je li u životu sve saopćivo, ili ljude spaja samo muk? Duhovi su se spajali pred bolom i ništavilom. Ovdje smo imali u flaši litar, dva litra Nirvane, supstituciju opijuma; napolju je bila magla i brige, pitanja za novac kojega nemamo. Tako mi je došao blizu. I tu me je, možda, zavolio.

* * *

Malo godina kasnije: smrt. "Nijedan naš list ne donosi mu nekrologa", piše g. Hamdija Kreševljaković.

Pa ipak, ja mislim da ima jedan nekrolog baš u *Biseru*, listu gdje je radio i uređivao ga, u broju dvadeset dva, tri, četiri. Samo, dogodila se prividna anomalija: ovaj trobroj je antidatiran, jer kao oznaku izlaženja nosi: 15. maja – 15. juna 1914, dok je izašao u aprilu 1915, dakle deset mjeseci kasnije.

Mislim da i *Biser* nadodaje: podaci o životu nedostaju. Podaci, kakvi podaci? Imaju li pjesnici lične podatke? Ili samo one kao svi drugi ljudi, samo malo gore?

Gornji pasus trebamo razumjeti ovako: *Biser* je prije nekoliko mjeseci pozivao saradnike da napišu o sebi podatke u obliku kratke bilješke za leksikon, ili biografske skice koju bi neko mogao obraditi. Musa, kojega su zatekli i rat i bolest, dok je još imao drugih poslova na laktu, nije mario ili stigao da izradi u savršenoj formi nacrt biografije o sebi. Napokon, uz malo truda, takvi podaci mogu da se pokupe i povežu.

* * *

Neću da dužim. Gornji podaci ili doživljaji nadahnuli su mi više refleksija koje ću za još neko vrijeme zadržati za se, jer mi nije do toga da svoje subjektivne poglede u cjelini žurno predam javnosti, čime podrazumijevam da sporno jezgro nije u sasvim lakim problemima nego u nesvodljivoj materiji i egoizmu. Za sada ovoliko, jer svijet je fragmenat i bioskop, a ja se neću ispovijedati nego ograničiti samo na

sadašnji predmet koji neće da izađe iz određenih srazmjera.

Na kraju jedne godine, biće druge, jer radi se uvijek o Zagrebu, mi smo se i posvađali. Ja nemam zlopamćenja, pa se ne bojim da to iznesem, a i udaljenost čini da neka vrsta zaborava u meni vrlo brzo stigne do beskonačnosti; uostalom, ne radi se o groznim stvarima nego o omladinskim tricama kakve nisu bile rijetke u to vrijeme. Uputio sam Ćazimu pismo na Sveučilište, koje je bilo tako sastavljeno da je već po svojoj formi moglo da ga uvrijedi; radilo se o tome što se utrškom prodaje jednoga broja omladinskog lista nije podmirila obaveza prema štampariji. Ovo moje impertinentno pismo izazvalo je živahnu scenu kada sam se slučajno pojavio u domu gdje su se tada sastajali narodni oci. Tu sam sreo Musu i Rudu; Rude se naročito ozvao uzbuđenim glasom, jarostan, i načinio je znak prijetnje. Tukli se dakako nismo, jer, pošto sam izlazio, ja sam produžio do vrata; premda su Rude i Musa bili baš u dobrom raspoloženju, stvar ne bi odgovarala prijateljskom tonu; a i inače, na tom bi mjestu

svaki istup bio spriječen. Od toga vremena Rudu sam viđao katkada češće u poratno vrijeme, a Musu možda još par puta u Zagrebu izdaleka, na ulici – i onda nikad više. Ja sam Musu, razumljivo, u pismu uvrijedio, a vodila me u tom neka osobita pakost u kojoj je bilo ličnog egotizma, ali sa svim ljutina mu je prošla, jer nije pamtio i nije mogao da mrzi. Tako smo se izgubili iz vida. No Musa me već u *Biseru* 1913. spominje s očevidnom simpatijom, koja mu je ostala iz starijih dana, pošto smo se rastali i svakako smo bili daleko – daleko; u to vrijeme, dok sam se još osjećao dosta mlad, on me već začudo zove "darovitim književnikom". A taj je broj, približno, morao izaći oko 1. decembra 1913; tu se kaže (II br. 11, str. 176):

"U Švedskoj i Norveškoj vlada posvećuje osobitu pažnju na razvoj lijepe književnosti. U tu svrhu daju se plaće znamenitijim književnicima u tim državama, da se mogu što bezbrižnije predati svojim studijama. Pa pored ostalih književnika, koji uživaju velike plaće od države, vlada predlaže od zgode do zgode zemaljskom parlamentu da se odredi i penzija

pojedinim kulturnim radnicima. A da kod nas bijaše i najnužnije potpore, ne bi Polić Kamov tragično svršavao u tuđini, Matoš gladovao u Beogradu, Parizu i Ženevi, Kranjčević bijedno propadao, a Ujević, Kovačić i mnogi drugi daroviti književnici potucali se od nemila do nedraga kao najzapušteniji tipovi Gorkijevi."

Time Musa izlaže jedan problem, koji mogaše biti njegov i nekih omladinaca, ali koji je jedva problem najširih slojeva, i kojemu još ni danas ni javnost ni kritičari ne vide pravilnog rješenja, jer ih ima više, a ne jedno, a ona stoje na dohvatu ruke. Ako problem poziva književnika rastežemo beskonačno, on gubi svoju individualnost. Švedska i Norveška jesu zemlje s drugim prilikama i ja ne bih želio da se pitanje hljeba književnika, što može biti i problem ručnoga rada, pretresa u Storthingu, a da se to i čini, ja bih predao vrlo obrazloženi *votum separatum*. Jedno je sistem opće građanske jednakosti, a onda činovničkoga reglemana koji se logično iz nje izvodi; a drugo je sistem privilegija, povlastica, sinekura i monopola. Ne može se forsirati stvaranje novoga staleža

na temelju povlastica, ako taj stalež nije ni toliko jak da se afirmira; s druge strane, ekonomiji se ne mogu izdavati diktati za uvođenje vještačkih potreba, koje se kao takve nisu osjetile; najzad, država ne mora biti djelitelj sredstava, ako nije kontraktualno obavezala drugu stranu. Mogao bih mnogo dodati, pa bi se vidjelo da oni koji počinju danas takvu diskusiju ne vide njen kraj. A neko, i pored bola u životu, misli i umije da misli – *do kraja*.

Enver Kazaz:

UJEVIĆEVO KANONIZIRANJE ĆATIĆA

Danas, poslije toliko godina, kada sam neko drugi i drugačiji od onoga koji je pisao monografiju o Ćatiću, Amir Brka me svojom molbom da napišem pogovor za Tinov tekst o Musi navodi na ponovno čitanje nečega što me u tim kasnim osamdesetim godinama prošlog stoljeća duhovno odredilo. Protokom godina i poslova to je duhovno određenje nadograđeno, ponekad i napuštano, ali je zauvijek ostalo neka vrsta prosvjetljenja koje obasjava bit književnosti, poezije ponajprije, i poziciju jednog tragičnog pjesnika u nesistematiziranoj književnosti, kojoj nedostaju i književna historija i književna kritika i proces kanonizacije.

Da, Ujevićev tekst o Ćatiću bio je uvod u čitanje pjesnikovog opusa. Ali ne samo uvod nego i zbir ocjena, na momente i interpretativno ubjedljiv, svakako sintetičan, kako to i može

biti iz pera jednog genija koji se bori da nepravedno zapostavljeni pjesnik dobije zasluženo mjesto u poretku poezije svoje pjesničke generacije i svoje epohe u cjelini. Osjećalo se na širem južnoslavenskom prostoru na početku mog pisanja monografije o Ćatiću, koja je u stvari bila magistarski rad na Filološkom fakultetu u Beogradu, da je Ćatić potcijenjen pjesnik, iako su o njemu pisali mnogi – Muhsin Rizvić, Enes Duraković i autori u zborniku o Ćatićevom pjesništvu što ih je Brka nabrojao u svojoj uvodnoj bilješci uz izdanje ovog Ujevićevog teksta.

Trebalo je, dakle, Ujevićevim tragom dokazati njegove teze, ali na način sinteze ukupnog kritičkog opusa o Ćatiću, i pri tom iz ugla tada dominantnog strukturalizma i drugih imanentnih metoda interpretirati cjelinu pjesnikova opusa. Ujevićev tekst je stajao kao polazište, ali i ishodište ocjene i interpretacije Ćatićeve lirike. On je to i danas – kao neprolazna vrijednost koja se opire promjenama vremena, književnokritičkih i teorijskih moda i metoda – i ostaje da svjedoči kako se iz pera genija razvija

portret drugog pjesnika na svevremenskom planu poezije.

Ujević svoj tekst piše na zamolbu urednika *Novog behara* Abdurahmana Mešića. Piše ga, kako naglašava, nakon dvoumljenja koje će prevladati u času kad njegov esejistički nerv dozri do teme i njene kristalizacije. A onda se razvija portret Ćatićevog temperamenta i senzibiliteta, i pjesnikove poetike, mijena u njoj, i pjesničkih postupaka, i tema, uz iznošenje ocjena o vrijednosti pojedinih pjesama, i pjesnikovog prevodilačkog rada, te, na koncu, njegovog doprinosa uspostavljanju orijentalistike na našem prostoru zahvaljujući značajnom poznavanju turskog i persijskog pjesništva. Tu je cio Ćatić, onaj iz života i onaj iz djela, kako ga je vidio Ujević kao saputnik iz dviju zagrebačkih godina, 1909. i 1910. Saputnik i prijatelj, s napomenom da će se to prijateljstvo raspasti, ali ostat će iza njega i poštovanje i ljubav, bez tragova mržnje, kako naglašava Ujević.

No, šta sadrži Ujevićev esej? Najprije opis vremena poetičkom analizom prijeloma epoha, gdje se modernističke težnje dovršavaju u

ekspresionističkim najavama, najprije kod Janka Polića Kamova u zbirci pjesama *Psovka* (1907), ali i u pojedinim elementima Matoševe *More*: "To su bile godine kada je Janko Polić Kamov lutao po sredozemnim lukama, kao da je studij luka i pristaništa njegovo glavno zanimanje, svraćajući rijetko u Zagreb, jer su Rijeka, Trst, Mleci, Napulj, Genova, Marseille i Barcelona – i zašto zaboravljamo obale Tunisa i Alžira, kamo su hitali Gide i Wilde – odista tada bila središta i žile kucavice bujnog južnog života i prometa. One godine kad je Janko umro, ja sam čuvao, premda ga nisam poznavao, kroz dva semestra njegovu dramu *Oh, žene, žene!...* za koju ne znam da je do danas štampana, pošto sam nadležnom vratio rukopis. Matoš se bio prije koju godinu vratio iz Beograda, te je imao ambiciju da oko sebe skuplja mlađe ljude." U te *mlađe ljude* Ujević ubraja i Ćatića, da bi potom dao detaljnu ocjenu Matoševog poetskog kruga, navodeći pisce koji tvore neki oblik poetičkog jedinstva.

Naravno, nama danas, sa distance veće od jednog vijeka, književni kanon ostavlja Vidri-

ća, ali Ujević kao svjedok vemena nabraja čitav niz pjesnika koji će ostati upamćeni u književnoj historiji. U tom krugu Ćatić Ujeviću izgleda suviše zdrav i narodski: "Među ovim ljudima, od kojih nijedan nije bio toliko jedar, Ćatić je imao svoje mjesto, krug i upliv, a meni je mogao da se čini i jedan od najzdravijih, najkrepčih i najnarodnijih tipova, što me u njemu onako metafizički malo i plašilo."

A potom u eseju Ujević daje detaljnu analizu Ćatićevog temperamenta i ukupnog senzibiliteta: "Ne znam je li u alkoholu kao Perzijanci tražio mistiku. Ali bila je u njemu mistika velikoga bola... Iz njega je izlazio osjećaj Tuge, kao naličje osjećaja goleme životne radosti. Tu su počeci, možda i čitavo objašnjenje najgore tragedije, u ovoj tuzi koja rastvara i razara. Ćazima sam najprije shvatio kao jednu opreku. No onda je ta prepona savladana, i on je bio samo drug. Samo čovjek, jer ni književnik, što je nešto određeno, nije htio biti. Ili, ako je bio pjesnik, značilo je da hoće da pjesnički živi. No što je to pjesnički život? Bijeda? Dozvolite da posumnjam. Zavladala je Tuga."

Taj portret je dragocjen, jer razbija streotipe izgrađene o Ćatiću kao boemu koji krši određene malograđanske uzuse, još i danas – u vrijeme globalne obnove konzervativizima i klerikalizacije društvenih normi. Ta *mistika velikog bola* najtačnija je ocjena Ćatićevog senzibiliteta koji će se preliti u poeziju, pogotovu onu zrelu u kojoj Ćatić, kako naglašava i Ujević, usvaja modernističku poetiku i teži preciznosti slike i forme.

Imajući u vidu da Ujević svoj esej piše 1936. godine, kada je Ćatić praktično isključen iz poretka kanonskih pjesnika s prijetnjom da bude i zaboravljen bez obzira na dragocjenost njegova opusa, onda je jasno da je Ujevićeva motivacija uz ostalo i ispravljanje književnih nepravdi, a ne samo *hommage* negdašnjem prijatelju. Zato on i naglašava da je Ćatić nepravedno isključen iz *Hrvatske mlade lirike* (1914) i da se ne pominje u Matoševom pjesničkom krugu: "Velika većina spisa o tadašnjoj zagrebačkoj književnosti, govoreći o Matošu i o njegovoj okolini, o omladini sa studija, Musu Ćazima Ćatića i ne spominju. To je neopravdano,

pa je čak i nerazumljivo; a popraviće se kada historičar izbližega ispita stvari. Ćatića nema u *Mladoj hrvatskoj lirici* (izdanje DHK, 1914), u objavljivanju svojih tekstova nije sam uvijek bio potpuno akuratan – sad on ili neki njegovi urednici – a poznato je da se pjesnicima toga vremena nije žurilo sa svojom robom odmah u stisku, na vašar, u promet, i ko je zatečen od smrti mogao je lako da izgubi sve svoje rukopise, efekat koji je mogao da ima i jedan rat, putovanje ili promjena stana. Mnogi su od ondašnjih početnika poživjeli i nastavili da se razvijaju; Ćazim, koji je mlad umro a da mu se za života nije ukazala dolična pažnja, izložio se riziku da bude zaboravljen. I ako nije sasvim zaboravljen, razlog je samo nekoliko ljudi koji ga se još sjećaju i osvježuju uspomenu na nj; a razlog su i ukoričene godine listova koje je uređivao. Ali nije uzrok samo u tome što se kasnije zagrebačka škola sve više vezala uz aktuelni Zagreb što je Ćatić otpao. Drugi je uzrok taj što je Ćatić u ono vrijeme među 'matoševcima' s kojima se družio bio potpuno usamljen, izolovan. Jer, matoševci ili nematoševci

(kako hoćete) oni su bili u tome času artiste i dekadenti; a Ćatić, ako hoćemo da budemo iskreni, nije bio ni jedno ni drugo, jer je bio kudikamo od njih bliži tipu narodnoga pjesnika i prirodnoga čovjeka, osobito isprva. Filozofija njihova, uzeta približno, kod nekih možda i podsvjesno, bila je simbolistička; filozofija Ćatića bila je filozofija Orijenta, filozofija arapske poezije i kulture koja je došla do procvata, a imala u sebi i nečega realističkog. Ukratko rečeno, mi smo neko vrijeme negirali vrijednosti života, a Ćatić je prihvatao, možda za naš račun malo isuviše bezazleno, sumarno i grubo. Pred očima nam je lebdjela jedna dalekosežna epuracija stvarnosti. Za nas je bila važna nova riječ; neobičan adjektiv, tačna rima, čistoća linije, izabrana rijetkost senzacije. Prezirali smo retorični prizvuk koji je dotle vladao gotovo bez izuzetka lirikom. Nekoliko kratkih, zagonetnih, melodioznih pjesama trebalo je da se napiše kao pogreb čovječanstvu, za njegov epilog. Za Ćatića otvoreni lični osjećaji i izlivi su od važnosti; on je još vjerovao u 'strasti' (recimo da su takve: ljubav, polet, nada itd.);

mi smo odbacili teme, držali se slikovitih motiva, muzike stiha, mistike egzistencije i vezanih šarada."

Da, Ujević ispravlja nepravdu, uviđajući razliku između Ćatića i tzv. pravih ili čistih Matoševaca. Ali, valja imati u vidu mijene u Ćatićevoj poetici – od početnog romantizma i ašiklijskih pjesama do zrelog modernizma i gazela. Naglasit će to i Ujević kad gestom velikog pjesnika ukaže na preobržaj Ćatićeve poetike:

"Sufi i – slobodna misao! Proletarijat i vjerske ili plemenske tradicije! Musa se borio da lirski savlada ove raznolike inspiracije. Ima u toj poeziji lieda, romanse, soneta, gazela (u kojoj poput Kabira u Indiji, gdje to nije bio običaj, ponavlja na kraju odsjeka svoje ime). Formalna poezija, kakvu su pisali romantičari, ali kakva je bila dijelom istočne inspiracije i istočnoga porijekla. Zato se, uz malo jače istaknutih egzotičnih momenata, sasvim lako uvrstio u sastav i sklop pjesničke tradicije tadašnjih škola.

No nije li došlo vrijeme da se oslobodi skolastike, formalnih vrsta, učiteljskih nomenklatura? Nije li kucnuo čas da se poezija oslobodi kupleta, refrena, da ne bude vinjeta, minijatura, ilustracija, arabeska – da ne bude samo stimmung ili genre-sličica? Nije li došao čas da se prekine s klišejima, sa šablonom, s retorikom i sa pjesničkim uobičajenim žargonom, kakvom vrstom stereotipne dikcije? I s dekorativnošću? Počela se osjećati težnja za strožim i konciznijim umjetničkim izrazom, stilskim pečatom, više savjesnosti, više štednje u riječima i efektima. To su bile nove težnje, koje su se podizale oko 1908, za kljaštrenje pleonazma i sublimaciju izražajne snage. Ćazim je osjećao gdje zapljuskuje talas novih vremena. I on je razumio da je to što se primiče jedna velika mogućnost."

Ili, na drugoj strani, kad izrekne vrijednosnu ocjenu i istakne najbolje Ćatićeve stihove: "Ali dakako ni Ćatić nije bio a priori zatvoren prema svakom traženju; štamparske nemogućnosti i kratkoća života spriječile su ga da se potpuno iskaže, pa ipak imamo i odštampanih

svjedočanstava da je on bio tada, u više nego polovičnom opsegu, sa našom neologijom tražeći je kao zlato u pijesku rijeke. (Primjeri: *Zaboravljeni otoci*, s 77 u *Izabranim pjesmama*; *U mojoj bašti*, s 62. Jedno i drugo iz *Živih cvjetova*, ali zadnja pjesma nije najkritičnije preštampana, možda je i pjesnik izradio slog u nekoliko verzija, što je dokaz formalnoga traženja. U zadnjoj pjesmi stih dvanaesti, tj. prvi u zadnjoj strofi, gdje je štampano:

Tu među

treba da glasi: Tu u beharu statua neka,

Pa onda: *Mistika*, *Nostalgija*, *Ja čekam* (67). Pa onda *Kamelije* preštampane kao *kamelija* (67), *Pejzaž* (63). Pa onda cijeli ciklus *O ženi*, gdje pjeva Zulejhu, Balkis, Mejrem, Hansu, Fatimu, Fikret itd.).

Znamo kako je u davno već vrijeme Mearija stekao besmrtan glas i ime hraneći se ječmenicom. Nego Ćatić je imao nešto od davnih arapskih boema i slobodara, od perzijskih mistika vina. Time govorimo o duhu. Kada bismo govorili o formi, lako bismo mogli navesti kod

njega primjere poput ponih što su ih u Evropi slijedili August Paten, Rückert i drugi pozajmitelji i pretakači Istoka. Nego, popularnošću, slavom i novcem Ćatić nije bio plaćen, sa svim tim što je imao nekoliko ljudi koji su ga voljeli i cijenili, dok je Mearija imao časti, popularnosti i slave, ali ne novca bez kojega danas ništa nema.

U stihove Muse Ćazima Ćatića ušao je pored bliskoga Kranjčevića malo i Baudelaire, koji je za neke od nas bio polazna tačka, ali tako da će teško ostati završna."

Na ovom mjestu valja reći da Ujević čita Ćatića iz horizonta svoga vremena, što je i neizbježno. Današnje pak vrijeme, kada imamo objavljenog cijelog Ćatića, ukazuje na to da on jest tragalac za modernizmom, preciznije: impresionizmom i simbolizmom, ali da ih svojom pjesničkom inspiracijom i sintezom nadilazi. Nije mu, dakle, cilj ostvariti poetički strogo normiranu pjesmu nego pratiti inspirativni duh, usuglasiti misao i emociju, pa se modernistički nalog podređuje unutranjem zahtjevu

pjesme. A to znači da biti matoševac nije sámo po sebi vrijednosna ocjena, niti je to Ćatićev isključivi poetički cilj. Ćatić nije puki sljedbenik već autentično svoj, pjesnik koji spaja Istok i Zapad, francuski simbolizam i persijski misticizam. On je pjesnik liminalan po svemu – vremenu, kulturi, jeziku, poetici – pjesnik sintetske i neprestano sintetizirajuće poetike. Takav, on je nesvodiv na poetičke krugove, čime je moguće objasniti grešku kritike i književne historije, kao i grešku kanona.

Ćatić koji je ovladao sonetom i gazelom nadilazi matoševce i bira svoj pjesnički put. Njegova poezija niče iz njegove kulture u kojoj se spajaju Orijent i Okcident u svom najboljem vidu. Njegovi gazeli i soneti, najvažniji oblici orijentalnog i okcidentalnog poetskog sistema, posvjedočuju snagu talenta i vještinu pjesničke mašte, pa je Ćatić, bez sumnje, najinterkulturalniji pjesnik svoga doba na južnoslavenskom prostoru. Uviđa tu crtu kod njega i Ujević, mada je ne imenuje tako, jer nema tada današnjih teorijskih uporišta o interkulturalnosti:

"On je slijedio Firdusiju, Nizamiju, Husreva, Rumiju, Saiba i Ševketa. Perzijski je jezik elegantan, otmjen i pun kićenih izraza, a Perzijanci sami rado obrađuju vedre elemente mističke filozofije. I Musa ovdje nalazi riječi, koje nisu uzete od Mallarméa ili Góngore y Argote: 'gizdave melodije, rumena čarolija...' Galib nije od onih što iz Perzije vuku povodom ništavnosti života zaključak i poduku o potrebi uživanja nego se okreće duševnom traženju. 'Nek ne bude pjesma potpunoma jasna', kaže Galib više od sto godina prije Verlaineove poetike. On dolazi i do neke vrsti izražajnoga baroka putem metafora i simbola, biva manirisan i forsira; tako govori o 'zabavištu smisla', 'maču uzdaha', 'ustima krova'. Pa ako na kraju tražimo Ćazimovu sintezu o turskom Parnasu, naći ćemo je možda baš u ovim riječima, koje nisu prosti ekscerpt ili prikaz nego pokušaj pogleda, pokušaj da sabere i rezimira svoje preglede koji obuhvataju više stoljeća lirskog života:

'Ne znam zašto; ali meni je između svih predstavnika turskoga Parnasa iz prvoga peri-

oda, pa sve do Tevfik Fikreta najsimpatičniji svojom pojavom i svojim manirima šejh Galib. Fuzulija, taj rastresen ljubavnik, taj tužni slavuj najčišće lirike osmanlijske, bez sumnje je bio priprosti derviš s poderanim džubetom i neuredno omotanim turbanom oko glave. Nefija mi pak po svojim pjesničkim tvorevinama izgleda kao kakav u licu opaljen janjičarski aga s krupnim glasom i debelim pogledom, koji se tek povratio iz dugogodišnje vojne, a na čijem mrsnom licu ima više izražaja mrsne ćudi i naprasitosti negoli miline i blagosti. Za Nedima se opet svakako zna da je bio gurav i bekrija par excellence. Galibovu pak pojavu ja sebi ovako zamišljam: to je umiljat i otmjen mevlevijski šejh, crne pune brade, tankih obrva, zelenih očiju koje gore vatrom neobuzdane ljubavi, krupnih trepavica, bijela lica, malko natrag zabačene odmjerene glave s tankim zelenim turbanom. Čini mi se kao da ga sada vidim kako kroz avliju mevlevijske tekije u crnom dugom džubetu stupa ritmičkim korakom između poredanih odanih mu derviša, koji ga dubokim naklonom s rukom na srcu pozdrav-

ljaju, a on im odzdravlja s nekim osmijehom na usnama, kako ga kod svoje drage zamišlja.' (*Biser*, I, 127).

Nježnost i tuberkula: najljepši momenti, tu je valjda osjećao nešto svojega, predispoziciju s kojom je došao na svijet."

Tako se sklapa Ujevićev esejistički portret Muse Ćazima Ćatića, pjesnika koji je, kao i njegova generacija, predosjećao i osjećao *fin de siècle*, kraj jednog i početak drugog stoljeća kao granicu među epohama. Ona koja odlazi na južnoslavenskom pjesničkom prostoru obilježena je Kranjčevićem, ona dolazeća Matošem – kao kanonskim pojavama. Ćatić crpi i iz jednog i drugog, ali dodaje i svoje: senzibilitet orijentalne kulture i pjesništva u cjelini. A njegovi gazeli nastaju marljivim cizeliranjem na osnovu njegovog znanja i velikih eseja, kakav je, primjerice, onaj o utjecaju Persijanaca na tursko pjeništvo.

Nisam, dakle, tih dalekih osamdesetih godina, pišući magistarski rad o Ćatiću koji će prerasti u monografiju, mogao bez Ujevića.

Danas, kad se vraćam tom Ujevićevom eseju, sve mi je opet dragocjeno i milo. Jedan veliki, po mnogima najveći pjesnik južnoslavenskog govornog područja, piše o mrtvom prijatelju ispravljajući greške kritike i historije. Možda bi i bez Ujevića Ćatić bio kanoniziran, ali Ujevićev esej ostaje neporeciv i sija u književnoj kritici kao gesta genija koji uzdiže mrtvog prijatelja u književni kanon. Ćatiću je tu i mjesto, što nije dokazala samo književna kritika i historija, pa čak i ona izvan našeg govornog područja, npr. monografija *Musa Ćazim Ćatić – Ein islamischer Autor der Literatur des Fin de siècle in Bosnien* Roberta Mantovanija koja je objavljena na Univerzitetu u Heidelbergu 1998. godine. Dokazuju to i današnji pjesnici koji mu se vraćaju, naročito Amir Brka vodeći u svojoj poeziji dijalog sa Ćatićem kao nepresušnim vrelom pjesničke inspiracije i imaginacije.

Meni ostaje duboka zahvala Ujeviću i ljubav za Ćatićevu *mistiku velikog bola,* za tragediju velikog pjesnika koji nije imao priliku iscrpsti sav svoj pjesnički talenat u sredini koju je nadrastao i koja ga je odbacivala.

Sadržaj

Riječ urednika / 5

Tin Ujević:
Musa Ćazim Ćatić / 9

Enver Kazaz:
Ujevićevo kanoniziranje Ćatića / 59

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

821.163.4(497.6)-1.09 Ćatić M. Ć.

UJEVIĆ, Tin

Musa Ćazim Ćatić / Tin Ujević. - Tešanj : Centar za kulturu i obrazovanje, 2023. - 79 str. ; 19 cm. - (Biblioteka Gradina ; knj. 101)

ISBN 978-9958-088-48-3

COBISS.BH-ID 53159174

DTP: Smart Tešanj / Štampa: Grafik-komerc, Tešanj

Esej Tina Ujevića o Musi Ćazimu Ćatiću objavljen je 1936. u sarajevskom časopisu *Novi behar*, zatim 1965. u 7. knjizi Ujevićevih *Sabranih djela* i 1968. godine u 2. knjizi Ćatićevih *Sabranih djela*. Ovim njegovim izdanjem obilježavamo 145. godišnjicu Ćatićeva rođenja.

Tu je cio Ćatić, onaj iz života i onaj iz djela, kako ga je vidio Ujević kao saputnik iz dviju zagrebačkih godina, 1909. i 1910. [...] Možda bi i bez Ujevića Ćatić bio kanoniziran, ali Ujevićev esej ostaje neporeciv i sija u književnoj kritici kao gesta genija koji uzdiže mrtvog prijatelja u književni kanon.

Enver Kazaz

ISBN: 978-9958-088-48-3